

Система стримувань і противаг як чинник політичної стабільності і демократизму державної влади

Система стримувань і противаг розглянута як інтегрована сукупність повноважень вищих органів гілок державної влади в системі поділу влади, яка дає їм змогу урівноважувати та обмежувати одна одну. На основі аналізу конституційного законодавства зарубіжних країн та України виокремлено, охарактеризовано та систематизовано інститути та права (повноваження) вищих органів державної влади як елементи системи стримувань і противаг. З'ясовано, що визначальним чинником політичної стабільності та демократизму державної влади є різновид форми республіканського правління з притаманною йому системою стримувань і противаг. Охарактеризовано особливості системи стримувань і противаг за президентської, парламентарної та змішаної форми республіканського правління. У контексті зарубіжного досвіду проаналізовано систему стримувань і противаг в незалежній Україні на різних етапах державотворення. Сформульовано рекомендації щодо подальшого удосконалення системи стримувань і противаг у незалежній Україні.

Розраховано на науковців, викладачів, осіб, які навчаються у закладах вищої освіти.

ВОЙЧУК Аліна Юрївна

**СИСТЕМА СТРИМУВАНЬ
І ПРОТИВАГ ЯК ЧИННИК
ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ
І ДЕМОКРАТИЗМУ ДЕРЖАВНОЇ
ВЛАДИ**

Монографія

 **НОРМА
ПРАВА**
Київ-2026

УДК 342(477)(02)
В65

*Рекомендовано до друку Вченою радою філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 12 від 30 березня 2026 року)*

Науковий консультант:

Шляхтун П. П., доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук.

Рецензенти:

Олег КАЛАКУРА, доктор політичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України;

Володимир ГОРБАТЕНКО, доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного та муніципального права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

Войчук А. Ю.

В65 Система стримувань і противаг як чинник політичної стабільності і демократизму державної влади : монографія. Київ : Видавництво «Норма права», 2026. 424 с.

ISBN 978-617-8306-48-9

Система стримувань і противаг розглянута як інтегрована сукупність повноважень вищих органів гілок державної влади в системі поділу влади, яка дає їм змогу урівноважувати та обмежувати одна одну. На основі аналізу конституційного законодавства зарубіжних країн та України виокремлено, охарактеризовано та систематизовано інститути та права (повноваження) вищих органів державної влади як елементи системи стримувань і противаг. З'ясовано, що визначальним чинником політичної стабільності та демократизму державної влади є різновид форми республіканського правління з притаманною йому системою стримувань і противаг. Охарактеризовано особливості системи стримувань і противаг за президентської, парламентарної та змішаної форми республіканського правління. У контексті зарубіжного досвіду проаналізовано систему стримувань і противаг в незалежній Україні на різних етапах державотворення. Сформульовано рекомендації щодо подальшого удосконалення системи стримувань і противаг у незалежній Україні.

Розраховано на науковців, викладачів, осіб, які навчаються у закладах вищої освіти.

УДК 342(477)(02)

Видавництво «Норма права» прагне сталого майбутнього для нашого бізнесу, наших читачів і нашої планети. Ця книга виготовлена з паперу, сертифікованого FSC® та PEFC™

ISBN 978-617-8306-48-9

© Войчук А. Ю., 2026

© Видавництво «Норма права», 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	5
-------------	---

Розділ 1. Система стримувань і противаг як складова поділу державної влади

1.1. Ступінь наукової розробленості проблеми та основні методи дослідження.....	8
1.2. Становлення та розвиток ідеї поділу державної влади в історії суспільно-політичної думки	17
1.3. Система стримувань і противаг у структурі поділу державної влади	71

Розділ 2. Поняття політичної стабільності і демократії в сучасній політичній науці

2.1. Політична стабільність як функціональна характеристика органів державної влади	106
2.2. Демократія як спосіб організації і функціонування державної влади	132

Розділ 3. Особливості системи стримувань і противаг та її впливу на політичну стабільність і демократизм державної влади за різних форм республіканського правління

3.1. Президентська республіка	158
3.2. Парламентарна республіка	195
3.3. Змішана республіка	228

**Розділ 4. Функціонування системи стримувань
і противаг на різних етапах формування
і здійснення державної влади в незалежній
Україні**

4.1. Від здобуття державної незалежності до прийняття нової Конституції України	256
4.2. За президентсько-парламентарного різновиду змішаної форми республіканського правління	283
4.3. За парламентарно-президентського різновиду змішаної форми республіканського правління	308
4.4. Шляхи подальшого удосконалення системи стримувань і противаг в Україні	347
ВИСНОВКИ.....	372
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	383

ВСТУП

Система стримувань та противаг забезпечує стабільність, ефективність та демократичний характер державної влади. Вона передбачає таку організацію відносин між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, за якої жодна з них не може зосередити у своїх руках всю повноту державних повноважень, а кожна має реальні юридичні та політичні засоби впливу на інші. Така система запобігає авторитаризму державної влади, виступає гарантією дотримання принципу верховенства права та забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Актуальність дослідження впливу системи стримувань і противаг на політичну стабільність і демократизм державної влади зумовлена наступними чинниками.

По-перше, у XXI столітті світовий політичний розвиток супроводжується динамічними трансформаціями форм державного правління та взаємодії гілок влади. Країни з усталеною демократичною традицією демонструють як стабільність, так і еволюційні зміни у функціонуванні системи стримувань і противаг (США, Франція, Німеччина), тоді як держави з молодими демократіями (пострадянські держави, країни Латинської Америки, Африки та Азії) перебувають у процесі пошуку ефективних балансів між владними інститутами. Порівняння системи стримувань та противаг за різних форм республіканського правління дає змогу не лише виявити спільні закономірності, а й з'ясувати особливості у різних країнах, зумовлені історичними, культурними та правовими традиціями.

По-друге, глобальні політичні процеси останніх десятиліть виявили тенденцію до занепаду демократичних інститутів у низці держав, у тому числі через спроби окремих гілок влади розширити власні повноваження за рахунок інших. Приклади узурпації влади, ослаблення незалежності судової гілки влади, зловживання правом вето чи дострокового припинення повноважень парламенту свідчать, що навіть у сталих демократичних країнах існує загроза порушення балансу між гілками влади. Це зумовлює необхідність докладного аналізу та вироблення механізмів запобігання таким явищам.

По-третє, сучасні виклики глобалізації, інформаційних технологій та зростаючої ролі наддержавних інституцій (Європейського Союзу, ООН, СОТ тощо) спричиняють переосмислення ролі вищих

органів влади у системі стримувань і противаг. З одного боку, інтеграційні процеси передбачають делегування частини суверенних повноважень наднаціональним органам, що змінює традиційний баланс влади всередині держави. З іншого боку, розвиток електронного врядування, цифрової демократії та механізмів прямої участі громадян у політичному процесі вимагає нових форм контролю та взаємного обмеження владних повноважень.

По-четверте, аналіз системи стримувань і противаг є надзвичайно важливим у контексті реформування політичних інститутів в Україні. Перехід від радянської до змішаної республіки потребує аналізу того, як оптимально поєднати елементи президентської та парламентарної форм правління, забезпечивши реальну незалежність судової влади та ефективний парламентський контроль. Досвід інших держав у цьому контексті є важливим орієнтиром для запровадження власних засобів балансування влади.

По-п'яте, науковий інтерес до теми зумовлений і тим, що система стримувань і противаг є багатовимірним явищем, яке охоплює не лише конституційно-правові норми, а й політичну практику, рівень політичної культури, тип партійної системи, ступінь розвитку громадянського суспільства. Формально закріплені у конституціях норми можуть не мати практичного втілення без належної політичної волі, традицій правової поведінки та незалежних інститутів, здатних забезпечувати їх реалізацію.

По-шосте, аналіз досвіду зарубіжних держав демонструє, що універсальної системи стримувань і противаг не існує. У кожній державі ця система має свої особливості, визначені співвідношенням формальних і неформальних засобів, історичними передумовами та сучасними політичними реаліями.

Отже, дослідження системи стримувань і противаг як чинника політичної стабільності і демократизму державної влади є актуальним як в теоретичному, так і в практичному відношенні. Воно дає змогу не лише поглибити наукові уявлення про функціонування демократичних інститутів, а й виробити практичні рекомендації для удосконалення системи стримувань та противаг у конкретних державах, зокрема в Україні. У сучасних умовах, коли політична стабільність і демократичний розвиток безпосередньо залежать від здатності інститутів влади взаємодіяти на засадах рівноваги та взаємного контролю, комплексний аналіз цього явища набуває особливої значущості.

Розділ 1

СИСТЕМА СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ ЯК СКЛАДОВА ПОДІЛУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

1.1. Ступінь наукової розробленості проблеми та основні методи дослідження

Відповідно до встановлених офіційних вимог у дисертації потрібно проаналізувати ступінь наукової розробленості проблеми та охарактеризувати основні методи дослідження.

Особливе місце у науковому дискурсі посідає принцип поділу влади, який нерозривно пов'язаний із системою стримувань і противаг. Цей принцип перебуває у центрі уваги представників західноєвропейської та американської політичної думки Нового часу і сучасності. Серед мислителів, які досліджували принцип поділу влади, слід згадати Ш.-Л. Монтеск'є¹, Дж. Локка², Ж.-Ж. Руссо³, А. де Токвіля⁴, Т. Джефферсона⁵, А. Гамільтона⁶, Дж. Медісона⁷, І. Канта⁸, Г. Гегеля⁹ та ін.

Принципу поділу влади та системи стримувань і противаг за республіканської форми правління присвячено низку праць українських дослідників. Серед них особливу увагу варто приділити робо-

¹ Montesqu, Charles-Louis de Secondat. De L'esprit Des Lois, Volume 1... Legare Street Press. 2023. 286 p.

² Лок Джон. Два трактати про правління ; пер. Павло Содомора. Київ : Наш Формат, 2020. 312 с.

³ Rousseau Jean-Jacques. The Two «Discourses» and the «Social Contract». University of Chicago Press, 2014. 344 p.

⁴ Токвіль А. де. Про демократію в Америці. Київ : ВД «Всесвіт», 1999. 590 с

⁵ Jefferson T. Notes on the state of Virginia. Boston: published by Lilly and Wait. 1832. URL: <https://tile.loc.gov/storage-services/service/gdc/lhbcb/04902/04902.pdf> (last accessed: 26.06.2025).

⁶ The Federalist Papers. Alexander Hamilton, James Madison, and John Jay. Lillian Goldman Law Library. URL: https://avalon.law.yale.edu/subject_menus/fed.asp (last accessed: 26.06.2025).

⁷ Там само.

⁸ Kant I. The metaphysics of morals. New York: Cambridge University Press, 1996. 284 p. URL: https://archive.org/details/metaphysicsofmor0000kant/page/n3/mode/2up?utm_source=chatgpt.com (last accessed: 26.06.2025).

⁹ Гегель Георг В.Ф. Основи філософії права, або природне право і державознавство. Переклад з німецької Р. Осадчук, М. Кушнір. Київ : «Юніверс», 2000. 334 с. URL: https://hromadolib.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/12/hegel_2000_grundlinien.pdf (дата звернення: 26.05.2025).

1.1. Ступінь наукової розробленості проблеми та основні методи дослідження

там І. Сало^{10 11}, Р. Мартинюка¹², а також Ю. Фрицького¹³. У своїх дослідженнях ці автори розглядають як загальні засади побудови системи стримувань і противаг, так і особливості її реалізації в умовах різних форм правління, зокрема парламентарної та парламентарно-президентської республік. Вони також акцентують увагу на потенційних напрямках удосконалення системи стримувань і противаг в умовах конституційної реформи в Україні. Цікавою є позиція І. Сало, який вказує, що доповнення класичної системи стримувань і противаг певними елементами, характерними для парламентарних республік, може призводити до її деформації та відхилення від принципу поділу влади.

Питання застосування механізмів стримувань і противаг у сфері державно-управлінських відносин розглядалося у наукових працях В. Ребкала¹⁴ та Л. Шкляра¹⁵. Вони проаналізували трансформацію політичної системи України в умовах конституційних змін і політичних реформ. Особливу увагу було приділено необхідності чіткого напруцювання та впровадження ефективних механізмів стримувань і противаг як інструменту демократизації державного управління.

Критичному переосмисленню принципу поділу влади як у світовій практиці, так і в українському контексті, присвячено низку наукових праць. Серед них варто зазначити дослідження А. Колодій¹⁶, Н. Пелиха¹⁷, а також М. Цвіка¹⁸. У своїй роботі М. Цвік звертає увагу

¹⁰ Сало І. С. Механізми стримувань і противаг у політичних системах країн ЄС та в Україні. Стратегічні пріоритети. 2009. № 2 (11). С. 65-70.

¹¹ Сало І. С. Шляхи удосконалення системи стримувань і противаг у взаємодії суб'єктів державної влади в умовах конституційно-правової реформи. URL: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/june2009/17.htm> (дата звернення: 26.05.2025).

¹² Мартинюк Р. С. Реалізація принципу поділу влади в сучасній Україні: політико-правовий аналіз: монографія. Острог, 2007. 352 с.

¹³ Фрицький Ю. О. Система стримувань і противаг як засіб організації та функціонування державної влади в Україні. Право і суспільство. Дніпропетровськ. 2009. № 2. С. 12-17.

¹⁴ Ребкало В. А., Шкляр Л. Є. Політичні інститути в процесі реформування системи влади: навч.-метод. посібник. Київ: Видавництво Міленіум, 2003. 170 с.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Колодій А. М., Пелих Н. А. Конституційно-правове регулювання в Україні: перспективи розвитку. Стратегічні пріоритети. 2008. № 2 (7). С. 135-140.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Цвік М. В. Конституційні проблеми розподілу властей (деякі загально-теоретичні аспекти). Вісник Академії правових наук України. 1993. № 1. С. 56-64.

Розділ 1. СИСТЕМА СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ ЯК СКЛАДОВА ПОДІЛУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

на історичну мінливість уявлень про кількість гілок влади. Він зауважує, що в різні періоди політичної думки пропонувалося встановити до десяти окремих гілок, серед яких — законодавча, виконавча, судова, установча, контрольна, федеративна, виборча, зовнішньополітична, громадська, військова. У свою чергу, А. Колодій та Н. Пелих обґрунтовують необхідність розширення класичного триєдиного принципу поділу влади, виходячи з розуміння влади як усвідомлено-вольового відношення між суб'єктами, в якому одні передбачають поведінку інших на основі можливості та необхідності примусу. На їхню думку, класична триєдина модель не повною мірою відображає реальний поділ владних повноважень в умовах сучасної держави. Вони пропонують доповнити її принаймні двома додатковими гілками — контрольно-наглядовою та президентською, — що, на їхню думку, сприятиме більш ефективному функціонуванню державного механізму, зокрема в українському контексті.

Серед сучасних українських дослідників, які досліджують принцип поділу влади як у теоретичному, так і в практичному аспектах, особливу увагу заслуговують праці таких авторів: І. Процюк^{19, 20, 21, 22}, Л. Галаган²³, О. Бульба^{24, 25}, В. Ладиченко²⁶, К. Бабенко²⁷ та ін.

¹⁹ Процюк І. В. Поділ влади в різних формах правління. дис. ... доктора юридичних наук : 12.00.01. Харків, 2013. 462 с.

²⁰ Процюк І. В. Поділ влади — фундаментальний принцип демократичної правової державності. Державне будівництво та місцеве самоврядування. Вип. 9. Харків : Право, 2005. С. 14-24.

²¹ Процюк І. В. Поділ державної влади в розрізі його головних аспектів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2015. Вип. 23. Т. 1. С. 36-40.

²² Процюк І. В. Поділ державної влади в умовах різних форм державного правління : монографія / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Право, 2012. 583 с.

²³ Галаган Л. М. Принцип поділу влади в контексті становлення сучасної української держави : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2011. 189 с.

²⁴ Бульба О. Ю. Конституційно-правові аспекти реалізації принципу поділу влади в Україні: національна традиція та сучасність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2008. 214 с.

²⁵ Бульба О. Ю. Питання поділу влади в Україні: пошук оптимальних варіантів. Право України. № 4. 2003. С. 8-11.

²⁶ Ладиченко В. В. Теоретико-правові засади поділу влади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 1998. 173 с.

²⁷ Бабенко К. А. Принцип поділу державної влади та сучасні проблеми його реалізації в Україні (конституційно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Острог, 2004. 212 с.

1.1. Ступінь наукової розробленості проблеми та основні методи дослідження

Порівняльно-правовий аналіз принципу поділу влади в Україні та зарубіжних країнах (Польщі, Чехія) знайшов відображення у працях українських дослідників, зокрема І. Яценка^{28, 29} та Я. Митровки³⁰. Обидва автори зробили внесок у розвиток компаративістських підходів до аналізу поділу влади в Україні, порівнюючи її з досвідом європейських держав.

У сучасній політичній науці в Україні система стримувань і противаг як складова принципу поділу влади стала об'єктом дослідження ряду дисертаційних досліджень, зокрема, Л. Силенко «Конституційні основи системи стримувань і противаг як засіб організації та функціонування державної влади в Україні»³¹, Н. Жук «Стримування і противаги в системі поділу влади в Україні (загальнотеоретичні проблеми)»³², Н. Гайдаєнко «Система стримувань та противаг в сучасних демократіях»³³, Х. Забавська «Особливості становлення та функціонування системи стримувань і противаг між гілками влади в умовах демократизації політичної системи України»³⁴. Ці дослідження формують цілісну наукову картину розвитку системи стримувань і противаг в українському правовому та політичному просторі та визначають перспективи її подальшого вдосконалення.

²⁸ Яценко І. С. Принцип поділу влади: ідейно-теоретичні засади та практика реалізації на прикладі республіки Польща (історико-правовий аналіз) : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 433 с.

²⁹ Яценко І. С. Ідейно-теоретичні засади реалізації принципу поділу влади на прикладі Республіки Польща: історико-правовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2018. 241 с.

³⁰ Митровка Я. В. Конституційні засади поділу державної влади в Україні та Чеській Республіці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ужгородський національний ун-т. Ужгород, 2007. 197 с.

³¹ Силенко Л. М. Конституційні основи системи стримувань і противаг як засіб організації та функціонування державної влади в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02; Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2000. 199 с.

³² Жук Н. А. Стримування і противаги в системі поділу влади в Україні (загальнотеоретичні проблеми) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2006. 221 с.

³³ Гайдаєнко Н. В. Система стримувань та противаг в сучасних демократіях : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2010. 220 с.

³⁴ Забавська Х. Ю. Особливості становлення та функціонування системи стримувань і противаг між гілками влади в умовах демократизації політичної системи України : дис. ... д-ра філософії в галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки : [спец.] 052 / Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Львів, 2020. 217 с.

Розділ 1. СИСТЕМА СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ ЯК СКЛАДОВА ПОДІЛУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Таким чином, зазначаючи вагомий внесок попередніх дослідників у вивченні системи стримувань і противаг, слід констатувати, що в Україні й досі бракує всебічних, системних і фундаментальних досліджень, які б дозволили сформувати новітню методологію, розробити теорію і практику у сучасних державах і спрогнозувати її розвиток у майбутньому.

Вибір об'єкта, предмета, мети й завдань дослідження обумовило застосування низки наукових методів, які стали основою проведеного аналізу. До них належать системний, структурно-функціональний, інституціональний, порівняльний та конкретно-історичний методи.

Системний підхід (підхід — узагальнена характеристика методу) базується на розумінні досліджуваного явища як сукупності взаємопов'язаних елементів, що утворюють цілісну єдність. Серед ключових характеристик будь-якої системи виділяють однорідність елементів, їхню взаємозалежність і впорядковану структуру. Застосування саме цього методу зумовлено тим, що основний об'єкт дослідження — система стримувань і противаг — є цілісною структурою, здатною забезпечувати баланс і взаємне обмеження між вищими органами державної влади: президентом, парламентом та урядом у межах республіканської форми правління. Таке розуміння дозволяє розглядати ці органи не ізольовано, а як частини єдиної політико-правової системи. Системний метод орієнтує дослідження на виявлення механізмів, що забезпечують цілісність цієї системи, а також на аналіз багаторівневих зв'язків між її складовими. Важливою особливістю цього методу є інтеграція розрізнених елементів у єдину теоретичну конструкцію.

Для глибшого розуміння внутрішньої організації та логіки функціонування системи використовується також структурно-функціональний метод. Він дозволяє виокремити окремі елементи системи — політико-правові інститути — проаналізувати їхні взаємозв'язки, функції, а також визначити їхнє місце й роль у підтриманні цілісності та стабільності всієї системи в умовах взаємодії із зовнішнім середовищем. Саме цей метод дає змогу побачити, як кожна складова впливає на функціонування системи загалом, не порушуючи її внутрішньої єдності.

Інституціональний метод у межах даного дослідження застосовується для виокремлення та аналізу соціальних інститутів як стійких форм суспільних відносин, що відіграють важливу роль у

1.1. Ступінь наукової розробленості проблеми та основні методи дослідження

функціонуванні системи стримувань і противаг. У правознавстві інститути традиційно розуміють як систему правових норм, що регулюють певну групу однорідних і взаємопов'язаних суспільних відносин. У політології поняття «інститут» охоплює також політичні організації — держава та її органи, політичні партії, громадські об'єднання тощо. Починаючи з першої половини ХХ століття, у політичній науці сформувався напрям під назвою інституціоналізм, який змістив фокус дослідження з формально-юридичних норм на політичні організації. Особлива увага стала приділятися аналізу взаємодії між державою та соціальними групами, зокрема — профспілками й партіями.

Суттєвий внесок у розвиток інституціонального підходу зробив професор Кембриджського університету Д. Норт. У праці «Інституції, інституційні зміни та функціонування економіки»³⁵ він запропонував широке трактування соціальних інститутів — не лише як правових чи організаційних форм, а як сукупності формальних і неформальних норм в економічних процесах. За його визначенням, інститути — це «набір правил, процедура відповідностей, моральна й етична поведінка індивідів в інтересах максимізації багатства. Інститути — це розроблені людьми формальні (закони, конституції) і неформальні (договори та добровільно прийняті кодекси поведінки) обмеження, а також чинники примусу, які структурують їхню взаємодію»³⁶.

Для уточнення поняття соціального інституту доцільно звернутися до інших джерел. Так, у словнику з конституційного права соціальний інститут визначається як стійка форма суспільних відносин, урегульованих певними соціальними нормами. Саме ця урегульованість забезпечує інституціоналізованість соціальних зв'язків, тобто їхню стабільність і передбачуваність. Норми, які регулюють поведінку в межах соціальних інститутів, можуть мати різне походження — моральне, релігійне, правове, політичне, корпоративне тощо. У нормативному аспекті соціальний інститут розглядається як сукупність норм, що регулюють однорідні й взаємопов'язані суспільні відносини. Соціальні інститути класифікуються за різними критеріями. Відповідно до функцій, які вони виконують

³⁵ Норт Д. Інституції, інституційні зміни і функціонування економіки. Київ : Основи, 2000. 198 с.

³⁶ Там само. С. 6.

Розділ 1. СИСТЕМА СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ ЯК СКЛАДОВА ПОДІЛУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

у суспільстві, розрізняють сімейні, обрядові, політичні, релігійні, професійні, виробничі тощо. За характером норм, що їх формують, виділяють моральні, релігійні, правові, політичні та інші інститути³⁷.

Таким чином, під соціальними інститутами розуміють сукупність як соціальних норм, так і людських об'єднань — включно з формалізованими організаціями, які виникають і функціонують на їх основі. Вони виконують у суспільстві регулятивну, організаційну, виховну й інші функції, виступаючи механізмами саморегуляції суспільного життя та засобами впорядкування людської діяльності. Найбільш значущими у сфері реалізації регулятивної функції вважаються правові інститути, оскільки саме вони забезпечують формалізоване правове врегулювання суспільних відносин.

Розглядаючи чинники, що формують і впливають на систему стримувань і противаг, слід виходити з широкого тлумачення поняття соціального інституту. У такому розумінні до чинників системи можна віднести всі явища й процеси суспільного життя, які мають хоча б часткову формалізованість — від традицій і звичаїв до політичних організацій, включаючи державу та її органи. Однак через складність і масштабність об'єкта дослідження неможливо у межах одного дисертаційного дослідження проаналізувати вплив усіх цих чинників на систему стримувань і противаг. Тому авторка дослідження зосередила увагу на політико-правових інститутах, тобто на інститутах конституційного права, як на найбільш релевантних у контексті функціонування системи стримувань і противаг.

Згідно з визначенням, конституційно-правовий інститут — це «система норм конституційного права, що регулюють певну групу однорідних і взаємопов'язаних суспільних відносин»³⁸. Конституційно-правові інститути є багатогранними за своїм змістом, структурою, цілями правового регулювання та методами їх досягнення. До основних таких інститутів належать: інститути вищих органів державної влади (глави держави, парламенту, уряду, вищих судів), форми державного правління, територіальної організації держави (форми державного устрою), інститути прав і свобод людини і громадянина, громадянства, виборчої і партійної систем, референдуму,

³⁷ Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів. Київ : Либідь, 2005. С. 491.

³⁸ Там само. С. 217.

1.1. Ступінь наукової розробленості проблеми та основні методи дослідження

місцевого самоврядування тощо. Кожен із цих інститутів тією чи іншою мірою впливає на систему стримувань і противаг у державі, формуючи механізми взаємного контролю, обмеження повноважень та відповідальності між гілками влади.

Конституційно-правові інститути розрізняються за ступенем узагальнення. У межах, наприклад, інституту форми державного правління, можна виділити інститут вищих органів державної влади — глави держави, парламенту та уряду. Визначальними для них є порядок формування цих органів, а також принципи взаємовідносин між ними, які загалом і формують форму держави. У межах інститутів кожного з вищих органів гілок державної влади, у свою чергу, можна виділити інститути формування, функцій, повноважень, відповідальності, механізмів взаємодії тощо. У контексті аналізу забезпечення політичної стабільності та демократизму як чинників системи стримувань і противаг особливу увагу необхідно приділити тим інститутам, які дозволяють вищим органами держави взаємно впливати один на одного.

У сучасному розумінні інститути охоплюють як формалізовані норми (кодифіковані джерела), так і неформалізовані норми (звичаї, традиції), які регулюють і структурно оформлюють соціальні взаємодії між індивідами, групами, організаціями. У межах даного дослідження інституціональний метод застосовується в обох вимірах: організаційному — для виокремлення та аналізу політичних організацій і правовому — для дослідження політико-правових інститутів.

Виявлення загальних закономірностей функціонування системи стримувань і противаг можливе лише за умови узагальнення політико-правового досвіду різних країн. Саме тому у дослідженні використовується порівняльний метод, який дозволяє знайти як спільні риси, так і відмінності у побудові політико-правових систем та їхніх ключових інститутів. Застосування цього методу орієнтує дослідження на глибокий аналіз елементів системи стримувань і противаг у контексті різних форм республіканського правління — президентської, парламентарної та змішаної. Основною складністю при використанні порівняльного методу є правильний підбір об'єктів для аналізу, адже порівнювати можливо лише явища і процеси, що мають однорідну і цілісну структуру. У цьому контексті важливе значення застосування порівняльного методу маєм у дослідженні системи стримувань і противаг в Україні, що здійснюється у зіставленні з відповідним зарубіжним досвідом.

[Перейти на сайт →](#)